

СРЕДЊИ ВЕК

- У средњем веку, посебно у његовим првим stoleћима, погледи на уметничко стваралачтво били су разнолики, неретко и контрадикторни. Таква схватања изражавала је и патристичка литература, чији су аутори, црквени оци (Тертулијан, Ориген и др.), били с једне стране под јаким утицајем неоплатонистичких идеја, заснованих на традицијама антике, док су с друге стране прихватили неке погледе формиране под утицајем источњачких култова који су одрицали грађење статуа богова, па тиме и значај уметности, сматрајући је видом идололатрије.
- **ТЕРТУЛИЈАН** (II-III век) посебно је оштро нападао античку уметност и паганску културу уопште. Сматрао је да је главни човеков грех идолопоклонство, из чега је проистекао и његов крајње непријатељски однос према уметности која је стварала ликове богова.
- **КЛИМЕНТ АЛЕКСАНДРИЈСКИ** (прва пол. III века) пак показује помирљивији став према античкој уметности. И он одбија да у статуама поштује божанство, сматрајући идоле саме по себи ништавним, али им не одриче уметничку вредност. Уметност Пракситела, Лисипа и Апелеса је, сматра он, божанственија од ликова које су представљали. Свети Климент, дакле, уметника и његов таленат супротставља садржају античке уметности, који је неприхватљив за хришћане.
- **СВЕТИ АВГУСТИН** (IV век) један је од најзначајнијих хришћанских мислилаца, аутор књига *Исповести* и *Држава божја*. У почетку је био паганин, а потом је пришао хришћанству. Врло рано је почео да се занима за проблеме естетике, те је још као паганин написао неколико радова посвећених феномену лепог. Интересовање за естетику није изгубио ни по прихватању хришћанства. За разлику од Тертулијана, он признаје лепоту света. Она је дата од Бога који је извор сваке лепоте и највиша лепота. При томе, истиче и релативност лепоте. Као илустрацију за то схватање он пореди човека и мајмуна па закључује да и мајмун, иако ружнији од човека, у својој врсти може бити леп, па тако није апсолутно ружан. Ружноћа није само недостатак форме, она је и мањи степен лепог.

- Међу квалитете лепоте Августин уз једнакост, поступност и разноликост, наводи контраст. Ако је на некој слици црна постављана на право место слика је лепа и поред тога што та боја није лепа сама по себи. Када расправља о алегорији Августин сматра да она настаје кад нешто има једно значење у речи, а друго у духу. Тако јагње добивши духовну потку бива идентификовано с Христом и његовом жртвом. Тиме се форма губи; вредност слике је у идеји коју она изражава, а не у самом начину приказивања. Стога је у средњем веку слика често сматрана писмом за неписмене.
- Свети Августин је од уметности посебно истицао архитектуру и музику зато што су оне најудаљеније од подражавања природе. (Такав став је утицао на велики процват средњовековног градитељства, посебно у романици и готици). Истицао је да је у архитектури остварен склад делова и пропорција, као и ритмичност и ред, што је у складу с хришћанским схватањем да у свету влада божанска хармонија.
- На почетку другог миленијума постепено замире бављење уметничким стваралаштвом са философско-теолошког становишта, а све чешће се састављају иконографски и технички приручници као и водичи по светим местима. Међу техничким и сликарским приручницима посебно се истичу списи Ираклија, презвитера Теофила и Вилара из Онекура. За тадашње погледе на уметност били су значајни и ставови опата Сижеа.
- **ОПАТ СИЖЕ** (XII век) је, као старешина опатије Сен Дени у Паризу, имао важну улогу у реформацији монашког живота као и у обнови и украшавању тог знаменитог верског средишта. О прегнућима на обнови Сен Денија оставио је забелешке у некој врсти дневника. Дело опата Сижеа је полемички интонирано према мистичким и аскетским погледима светог Бернара из Клервоа, који се противио свакој раскоши и украшавању цркава пошто је клесану декорацију сакралних грађевина сматрао одвраћањем ума које води у искушење *да читамо из мермера а не из књига*. Опат Сиже је пак истицао да се цркве украшавају како би верници обратили пажњу и на мајсторство израде којим се побеђује материја. Тако се, путем материје, и непросвећени ум издиже до истине.
- **ИРАКЛИЈЕ** (ХЕРАКЛИЈЕ, X век) написао је књигу у стиховима *О бојама и уметностима Римљана*. Тај спис се ослања на античке ауторе,

посебно на искуства Плинија и Витрувија, а представља збирку техничких упутстава о справљању боја, ливењу и илуминирању рукописа. Недостају упутства из области монументалног сликарства којим се Ираклије, изгледа, није бавио.

- **ТЕОФИЛО** (XII век) аутор је списка *Схедула*, једног од најзначајнијих средњовековних сликарских приручника на Западу. Теофило је, чини се, био Грк који је доста путовао Европом, пришао католичкој цркви и постао бенедиктинац. Свој приручник је написао у Немачкој, можда у Келну, где је сачувано највише његових преписа. Спис открива да је Теофило, поред старих, грчких искустава, добро познавао уметничко стваралаштво и научну мисао низа тадашњих земаља. Он пружа драгоцене упутства о готово свим уметничким техникама – сликању на зиду, изради витража, златарству, ливењу, резању слоноваче, а доноси и податке из области иконографије и философије историје. На неколико места износи и лична схватања о уметничком стваралаштву. Сматра да сликар пре свега треба да се бави справљањем и мешањем боја, при чему мора да буде крајње прецизан и да се ослања на искуства претходника. Истицање значаја боје било је у духу схватања романичких сликара, који су боји давали предност над цртежом, док је захтев за ослањањем на претходнике у складу с Теофиловим поимањем да је за уметника посебно значајно копирање дела мајстора код кога учи. Подражавање природе не помиње.
- **ВИЛАР ИЗ ОНЕКУРА** (XIII век) је као градитељ учествовао у многим архитектонским подухватима у Француској, а путовао је и у Мађарску. Његова *Књига о изради портрета*, сачињена у виду цртачког блока с цртежима пропраћеним текстом, прерасла је с временом у сликарски приручник за ученике и сараднике. Сугеришући начин да се лако ради, Вилар је развио систем троуглова, квадрата или одсечака круга за приказивање фигуре у мировању или у покрету. Амбиција да се фигуре представе помоћу геометријских слика указује да тај архитекта подучава цртање људске фигуре почињући од апстрактног. Штавише, он уноси апстрактне архитектонске облике у конкретно обличје човека. У приручнику су приказани и ликови рађени по природи, али се ни они не разликују много од фигура компонованих од геометријских облика.

- **ВИТЕЛО** (XIII век) је аутор пољског порекла који је живео у Италији, где је, у Витербу, око 1268, саставио спис *Трактат о перспективи*. Сачувана су четири кодекса на основу којих је дело реконструисано. Трактат је био популаран и ренесанси будући да га помиње Леонардо да Винчи. Спис представља компилацију Аристотелових дела и радова арабљанских мислилаца који су баштинили античка знања. Витело расправља о сложености телесних облика, које покушава да разложи на једноставније елементе, како би тиме олакшао рад уметницима. Бави се и утицајем светлости и растојања са кога се посматра на перцепцију уметничког остварења. Тиме дотиче проблем растојања са кога треба посматрати уметничко дело, што ће бити једна од тема теоретичара уметности XIX века. Витело сматра да остварење уметника може бити лепше од саме природе. Лепота неког дела може бити условљена различитим чиниоцима (нпр. амбијентом), али оно може бити лепо и само по себи, тј. апсолутно лепо, и тада није нужно његово тумачење, будући да му се можемо само дивити. Вителове идеје чине прелаз од схватања средњег века ка ренесанси.
- **ВОДИЧИ** јесу вид литературе у којој су описана знаменита света места, средишта ходочасника, превасходно Рим и Света Земља с градовима Јерусалимом, Витлејемом и Назаретом. Такви водичи (путовође) су често преписивани и допуњавани. Обично се састоје из три дела: у првом је дат списак знаменитих споменика и места која би требало посетити, други садржи легенде везане за њих, док су у трећем делу упутства за обилазак светих места. У водичима се мешају детаљни описи уметничких дела, посебно архитектонских, с легендама о чудним догађајима које су за њих везиване, па се каткад не може поуздано разлучити где престаје путопис а почиње легенда. Ипак, ови списи су веома значајни, посебно када се на основу њих може реконструисати изглед споменика који су доцније срушени. **КАНОНИК БЕНЕДИКТ** (XII век) аутор је списка *Mirabilia urbis Romae*, у коме описује град Рим и знаменитости које се у њему могу видети, док је један други аутор – **ТЕОДЕРИХ** (XII век) – оставио опис Свете Земље и њених цркава.
- **ВИЗАНТИЈА** – Патристичка литература и наслеђе античке философије и естетике ушли су у основу византијске мисли о уметности. Међутим, византијско средњовековље изградило је и сопствене естетичке

погледе, унеколико различите од античких и светоотачких. У основи тих схватања налазио се идеализам и то не у Платоновом, већ у Платиновом смислу. Византија није створила повезану и логички изложену теорију уметности, мада је њена литература о том проблему била разноврсна. Поред полемичких списа посвећених поштовању икона, она је укључивала описе великих градова и њихових знаменитих грађевина као и сликарске приручнике.

- За византијске погледе на уметничко стваралаштво посебно су значајни теоријски радови проистекли из расправа међу заштитницима икона и бораца против њих, настали у време иконоборства (726-842). На другом Никејском сабору истакнуто је да се уметност може посматрати двојако: с тачке гледишта замисли, садржаја и идеје и, с друге стране, са становишта форме и мајсторства израде. Уметничко дело у првом реду треба поштовати због идеје коју оно изражава. Такво схватање је прихватио ТЕОДОР СТУДИТ један од поштовалаца икона. Штавише, он сматра да иконе треба поштовати због праобраза који представљају чак и уколико су дела невештих аутора.
- Међу описима градова посебно је познат опис Цариграда и његове најпознатије цркве, Свете Софије, који је у VI веку сачинио ПАВЛЕ СИЛЕНЦИЈАРИЈЕ. Његов поетски састав истиче лепоту и драгоценост материјала и раскошну светлост у храму Свете Софије.
- **СЛИКАРСКИ ПРИРУЧНИЦИ (ЕРМИНИЈЕ)** - сачували су се само у преписима. Најпознатији од њих сачинио је у првој половини XVIII века светогорски сликар Дионисије из Фурне. Његова *Ерминија* састоји се из два дела: у првом су описане сликарске технике, док су у другом детаљне иконографске схеме и правила која објашњавају како и где треба представљати поједине светитеље или догађаје из црквене историје. Слични сликарски приручници преписивани су и доцније, током XIX века. У Русији су такви приручници каткад илустровани (нпр. *Строгановски подлиник*).
- **ЗАКЉУЧАК** Схватање уметника и уметничких остварења познато из класичне антике у средњем веку је ишчезло, а поновни његови наговештаји јавили су се тек у XIV веку, у Фиренци. Уместо теорије и историје уметности средњи век је првенствено оставио дела из домена естетике, трактате о оптици, неколико иконографских приручника и

збирки техничких упутстава. Принцип аутономије уметности готово је потпуно ишчезао. Свака људска активност је посматрана у зависности од божије замисли, па је и уметничка делатност попримила одраз такве универзалне спиритуализације.

- Списи о уметности нису ствараоцу сугерисали конкретне идеале, нити су теоретским схемама ограничавали његове слободе. Они су уметнике углавном обавештавали о практичним проблемима њиховог рада указујући им на иконографске узор, изворе, материјале и сл. Напомене које су могле утицати на сам феномен уметности биле су сасвим ретке. Чак је и принцип имитирања природе изгубио на значају, тако да ни објективно сазнање стварности није наметало ствараоцу нека посебна ограничења. Средњовековна мисао је пружила уметнику ново поверење у моћ маште (да би се доспело до Бога ван објективног сазнања стварности). Уметност је у самој себи, ван утицаја природе, налазила сопствене законе.
- Да би превазишао принцип мимезиса Плотин прихвата начело еманације, оријенталног порекла. Према њему, материјални предмет постаје леп само *уколико садржи мисао, која долази од божанског*. Машта има да приказује сензације, а изнад ње је контемплација. Иако нижи од мисли, акт маште је виши од пуког утискивања форме, како то чини природа (природа не поседује машту и стваралачку способност, пошто нема могућности да поима идеал). Уметност, дакле, треба да превазиђе природу, а то удаљавање од природе постаће једна од основа средњовековне уметности.